

Akses kepada internet dan kesannya terhadap partisipasi politik penduduk di Negeri Johor

Mohd Fuad Mat Jali¹, Junaidi Awang Besar¹, Rosmadi Fauzi², Amer Saifude Ghazali², Novel Lyndon¹

¹Pusat Pengajian Sosial, Pembangunan dan Persekitaran, Fakulti Sains Sosial dan Kemanusiaan, Universiti Kebangsaan Malaysia,
²Jabatan Geografi, Fakulti Sastera dan Sains Sosial, Universiti Malaya

Correspondence: Mohd Fuad Mat Jali (email: fuad@ukm.my)

Abstrak

Aplikasi ruang siber melalui penggunaan media alternatif seperti blog, laman web, forum siber, *you tube*, *email*, *face book*, dan *twitter* telah memperluas ruang bersuara sekaligus meningkatkan partisipasi politik, mobilisasi sosial dan demokrasi. Sebelum ini, selain ceramah, rakyat banyak mendapat maklumat politik melalui media cetak seperti akhbar, majalah dan buku; dan media elektronik khususnya radio dan televisyen. Namun kini, penggunaan internet sebagai cara untuk mencari maklumat menjadi semakin penting. Internet berperanan sebagai ruang siber yang demokratik dan bebas. Sehubungan itu, artikel ini bertujuan untuk menganalisis akses dan penggunaan internet serta kesannya ke atas partisipasi politik dalam kalangan penduduk di negeri Johor. Berdasarkan kaji selidik yang melibatkan seramai 3,021 responden (1,502 orang di Kawasan Parlimen Muar dan 1,519 orang di Kawasan Parlimen Kluang) dan pemerhatian di lapangan, kajian ini mendapati bahawa akses dan penggunaan internet di kawasan tersebut agak menggalakkan dengan 54.0 peratus di Kluang dan 33.7 peratus di Muar. Responden mengakses dan menggunakan internet untuk mendapat maklumat politik. Walau bagaimanapun, pencarian maklumat politik berbeza mengikut latar belakang pendidikan, peringkat umur, etnik, jantina, pendapatan dan pekerjaan. Dalam 'politik baru' hari ini, isu korupsi, penyelewengan dan salahguna kuasa diberi tumpuan dan laungan media alternatif tersebut. Rakyat terutamanya golongan muda yang celik IT tidak lagi terpengaruh dengan isu 'politik lama' seperti etnik, bahasa, agama dan kedaerahan. Akses dan penggunaan internet terbukti telah mempengaruhi sokongan pengundi muda, terutamanya di kawasan bandar serta memberi impak yang signifikan terhadap keputusan pilihan raya umum 2008. Kini internet menjadi salah satu sumber maklumat penting di Malaysia. Media baru ini dijangka bakal mempengaruhi pola pengundian dalam pilihan raya umum di negeri Johor pada masa akan datang.

Katakunci: aplikasi ruang siber, internet, media alternatif, pilihan raya umum, pola pengundian, politik baru

Internet access and its influence on the political participation of people in the State of Johore

Abstract

Cyberspace applications through alternative media such as blogs, websites, cyber forums, you tube, email, face book and twitter can expand the space for people to express opinions, increase political participation, social mobilization and democracy. In the past, apart from political speech, people obtained information on politics from print media such as newspapers, magazines and books; and electronic media particularly radio and television. However, at present, the internet as a source of information is becoming increasingly important. Internet serves as a cyberspace which is democratic and full of freedom. Accordingly, the purpose of this article to analyze the access and use of internet services and its influence on the political participations among people in the state of Johore. Based on a

questionnaire survey administered among 3,021 respondents, of which 1,502 respondents were in the Parliamentary constituency of Muar and the remaining 1,519 respondents were in the Parliamentary constituency of Kluang, and field observations, the present study found that the people's access and use of internet in the study area is quite encouraging, with 54.0 percent in Kluang and 33.7 percent in Muar used internet to obtain political information. However, the searches for political information vary according to educational background, age, ethnicity, gender, income, and occupation. Within the context of the 'new politics, issues such as corruption, malpractices and abuse of power now have become the major focus and shout of these alternative media. People especially the IT-literate young generation were no longer influenced by the old political issues such as ethnicity, language, religion and locality. The access and use of internet also have influenced the support of young voters, especially those living in urban areas. This has also had a significant impact on the result of the 2008 general election. Nowadays, internet has become one of the important sources of information in Malaysia. The new media will certainly influence the voting pattern of the next general election in the state of Johore.

Keywords: alternative media, cyber space application, general elections, internet, new politics, voting patterns

Pengenalan

Internet boleh ditakrifkan sebagai rangkaian komputer yang memudahkan perkongsian atau pertukaran maklumat dalam kalangan pengguna di seluruh dunia. Internet sangat berkait rapat dengan infrastruktur dan infostruktur yang menyokong mel elektronik yang besar yang mampu membawa pelbagai sumber maklumat berkaitan hiperteks dokumen seperti World Wide Web (WWW). Internet juga adalah sistem global yang melibatkan rangkaian komputer yang menggunakan standard *Internet Protocol Suite* untuk dilayari oleh berbilion-bilion pengguna di seluruh dunia. Ia adalah satu rangkaian jaringan yang terdiri daripada pihak syarikat swasta, awam, akademik, perniagaan, dan rangkaian kerajaan tempatan dalam skop global yang dihubungkan dengan pelbagai teknologi rangkaian elektronik, wayarles dan optik yang luas. Penggunaan Internet secara meluas di seluruh pelusuk dunia telah mempercepatkan proses penjejagatan dan globalisasi. Teknologi maklumat seperti internet dikatakan lama-kelamaan boleh membentuk sikap, pandangan malahan budaya dalam kalangan masyarakat negara ini khususnya dan dunia secara umumnya. Pembentukan sikap dan pandangan akan memberi kesan kepada perkara lain dalam kehidupan manusia termasuk dalam menentukan pemerintahan sesebuah kerajaan.

Di Malaysia, pengaruh internet ini dilihat berlaku dalam Pilihan Raya Umum Ke-12 (PRU12). Serangan terhadap Barisan Nasional (BN) melalui laman-laman blog dan Internet dilihat antara faktor yang telah mempengaruhi pengundi sehingga membawa kepada kegagalan BN mendapat keputusan cemerlang mengekalkan majoriti duapertiga kerusi parlimen sebagaimana pilihan raya tahun 2004. Gerakan berpolitik melalui internet sudah wujud sejak pilihan raya 1999, tetapi strategi itu gagal membantu kemaraan pembangkang dengan berkesan, malah tidak efektif langsung dalam pilihan raya 2004. Namun, pilihan raya 2008 menyaksikan keadaan yang amat berbeza di mana banyak rakyat yang memilih internet dan blog sebagai satu medium berkomunikasi yang berpengaruh dalam berkempen.

Penggunaan internet mempunyai kesan positif dan negatifnya. Kesan positif penggunaan internet antara lain mempercepatkan pengaliran maklumat. Maklumat dalam pelbagai bidang boleh didapati dengan cepat. Ini membantu usaha melahirkan masyarakat yang bermaklumat. Apabila masyarakat bermaklumat tentu sekali proses pembelajaran dan percambahan minda rakyat turut berlaku. Namun, tidak semua maklumat atau kesan yang dilahirkan dari internet atau laman-laman web bersifat positif. Ini adalah seperti yang dinyatakan oleh Sigmund Freud yang mempelopori teori psikoanalitik, yang melihat naluri manusia sebagai kuali yang sedang mendidih. Pendedahan kepada pelbagai unsur negatif dalam laman web atau blog seperti fitnah-memfitnah, keganasan, penipuan dan budaya kuning boleh membangkitkan *thanatos* atau *death instinct* individu. Dalam konteks PRU 12 di Malaysia, banyak laman web dan blog di negara ini yang memuatkan cerita-cerita tentang keburukan BN. Natiujahnya perkara yang dianggap negatif oleh BN kerana tidak terbukti kesahihannya, telah berjaya membentuk persepsi pembaca sehingga berjaya mempengaruhi pemikiran segolongan pengundi. Persepsi mereka ini dimanifestasikan ke dalam bentuk memilih siapa yang mereka undi dalam pilihan raya. Walaupun kedua-

dua belah pihak memanfaatkan sepenuhnya penggunaan internet dan blog atas usaha mempengaruhi pemikiran dan psikologi rakyat untuk menyokong mereka namun pihak parti lawan BN ternyata lebih berjaya. BN pula mungkin terlepas pandang dengan mengandaikan bahawa pengaruh internet dan laman web ke atas psikologi dan pemikiran rakyat tidak akan ke mana-mana. Berasaskan senario di atas, artikel ini menganalisis tahap akses dan penggunaan internet dalam kalangan penduduk bagi memperolehi maklumat politik dan impaknya terhadap partisipasi politik di negeri Johor.

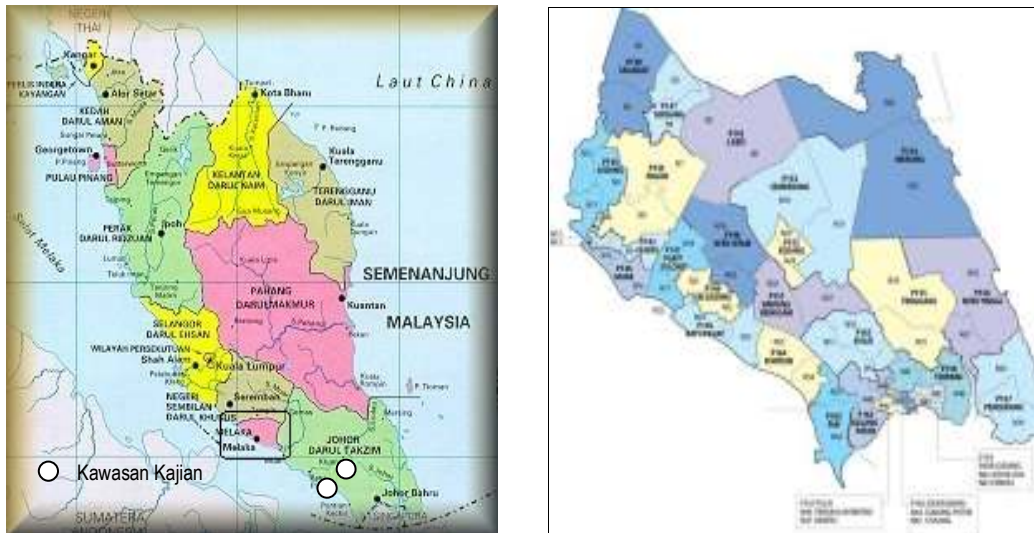
Metodologi dan kawasan kajian

Data primer diperolehi melalui kaedah kaji selidik di kawasan kajian terhadap responden, menggunakan satu set soalselidik. Gerakan kaji selidik dijalankan oleh tiga ketua pembanci dan dibantu oleh lapan lagi pembanci (kesemuanya seramai 11 orang pembanci). Temu bual juga diadakan dengan para pemimpin politik tempatan. Di samping itu, pengumpulan data sekunder turut dilakukan di perpustakaan, bahan bercetak, akhbar dan bahan bercetak lain. Data yang dikumpul dikoding serta dianalisis menggunakan kaedah statistik mudah (frekuensi/peratusan dan ujian crosstab/taburan silang). Kaji selidik di lapangan dilakukan di 22 daerah mengundi dalam Parlimen (P146) Muar dan 22 daerah mengundi dalam Parlimen (P152) Kluang. Kedua-dua kawasan/bahagian Parlimen tersebut terletak di Negeri Johor (terletak di bahagian paling selatan Semenanjung Malaysia) (Rujuk Rajah 1).

Jumlah besar sampel yang ditemu bual ialah 3,021 orang dengan 1,502 orang responden di Muar dan 1,519 orang responden di Kluang. Mereka dipilih secara rawak mudah purposif/bertujuan. Sampel dipilih daripada kawasan daerah mengundi dalam DUN (N.15) Maharani dan (N.16) Sungai Balang (Parlimen P146 Muar); serta DUN (N.28) Mengkibol dan (N.29) Mahkota (Parlimen P152 Kluang). Mereka juga dipilih mengikut kawasan bandar dan luar bandar serta mengikut daerah mengundi. Dari segi lokasi, kawasan Parlimen (P146) Muar terletak di bahagian barat laut negeri Johor Daul Takzim dan bersempadan dengan Negeri Melaka di utara, daerah Segamat di timur dan Batu Pahat di selatan. Ia terletak pada 2°3'U 102°34'T. Kawasan ini berada pada kedudukan 150 km (93 batu) ke barat daya ibu negara Malaysia, Kuala Lumpur, 50 km ke utara daerah Batu Pahat dan 179 km ke barat laut Singapura. Kawasan Parlimen Muar berkeluasan 273.42 km persegi yang mempunyai dua kawasan Dewan Undangan Negeri (DUN) iaitu DUN Maharani (N.15) yang berkeluasan 64.14 km persegi dan DUN Sungai Balang (N.16) berkeluasan 209.28 km persegi. Kawasan ini mempunyai 33 daerah mengundi iaitu Bandar Barat, Maharani, Tanjong, Tanjong Selatan, Jalan Khalidi, Temenggong Ahmad Selatan, Parit Prupok Timor, Parit Prupok Barat, Parit Keroma, Parit Raja, Parit Bakar Darat, Parit Bakar, Parit Unas, Parit Pinang Seribu dan Parit Samsu dalam kawasan DUN (N.15) Maharani; Parit Kassim, Bukit Mor, Parit Nawe, Bandar Parit Jawa Utara, Bandar Parit Jawa Selatan, Parit Jawa, Parit Jamil Darat, Parit Tengah, Parit Pechah, Sri Menanti, Sungai Sudah, Sungai Balang, Sungai Balang Besar, Sungai Balang Darat, Sarang Buaya Darat, Parit Yusof, Sarang Buaya Laut dan Kampung Parit Bulat dalam kawasan DUN (N.16) Sungai Balang.

Kawasan Parlimen (P146) Muar meliputi sebahagian besar kawasan bandar Muar (Bandar Barat, Maharani, Tanjong, Tanjong Selatan, Jalan Khalidi dan Temenggong Ahmad Selatan); kawasan pinggir bandar (Parit Prupok Timor, Parit Prupok Barat dan Parit Keroma); pekan kecil (Parit Jawa Utara dan Selatan, Sri Menanti, Parit Yusof dan Sungai Balang); dan kawasan luar bandar/perkampungan tradisi Melayu (Parit Unas, Parit Pinang Seribu, Parit Samsu, Parit Jamil Darat, Parit Tengah, Parit Pechah, Sungai Sudah, Sungai Balang Darat, Sarang Buaya Darat, Sarang Buaya Laut dan Kampung Parit Bulat). Pekerjaan penduduk di kawasan tersebut merangkumi kakitangan kerajaan dan swasta, peniaga, kerja kampung (pertanian) dan nelayan. Parlimen Muar (P146) mempunyai jumlah pengundi berdaftar seramai 41,019 orang dengan 22,902 pemilih di DUN Maharani dan 18,117 pemilih di DUN Sungai Balang. Taburan komposisi etniknya yang merangkumi 62.1 peratus Melayu, 36.1 peratus Cina, 1.8 peratus India dan selebihnya etnik-etnik lain. Pada pilihan raya umum 2008, kawasan ini dimenangi oleh calon YB Dato' Razali Ibrahim daripada BN dengan memperolehi 12,325 undi mengalahkan calon PKR (Nah

Budin) dengan majoriti 4,661 undi dan peratusan keluar mengundi ialah 73.81 peratus. Kawasan Parlimen (P152) Kluang pula terletak di bahagian paling tengah negeri Johor yang bersempadankan kawasan Parlimen Sembrong di bahagian utara, Parlimen Simpang Renggam di selatan dan Parlimen Ayer Hitam di bahagian barat.

Sumber: <http://www.drimtiyaaz.my/johor.html>

Rajah 1. Lokasi Parlimen (P146) Muar dan (P152) Kluang, Johor

Kawasan Parlimen (P152) Kluang berkeluasan 248.99 km persegi yang mempunyai 37 kawasan daerah mengundi iaitu 20 kawasan daerah mengundi dalam DUN (N.28) Mengkibol yang merangkumi Ladang Coronation, Pekan Sri Lalang Barat, Pekan Sri Lalang Timor, Ladang Mengkibol, Mengkibol Barat, Mengkibol Timor, Taman Kurnia, Bakar Sampah, Lambak, Yap Tau Sah, Yap Tau Sah Timor, Padang Tembak, Jalan Mersing, Jalan Johor Tenggara, Kluang Layang, Ladang Lambak, Ladang Elaeis, Ladang Bukit Benut, Kampung Gunung Lambak dan Taman Megah; dan 17 kawasan bagi DUN (N.29) Mahkota iaitu meliputi daerah mengundi Kampung Melayu Timor 2, Kampung Tengah, Kampung Paya Timor, Kampung Paya Barat, Kampung Melayu 1, Kampung Melayu Timor, Kampung Melayu 2, Taman Lian Seng, Haji Manan, Mesjid Lama, Bandar Tengah, Taman Ilham, Dorset, Taman Berlian, Jalan Hospital, Taman Kerjasama dan Kampung Baru.

Kawasan Parlimen (P152) Kluang meliputi keseluruhan kawasan bandar Kluang (Bandar Tengah dan Haji Manan); pekan moden/baru (Pekan Sri Lalang) kawasan pinggir bandar (Kampung Melayu dan Mesjid Lama); estet kelapa sawit (Ladang Coronation, Ladang Bukit Benut dan Ladang Lambak); kawasan taman perumahan (Taman Lian Seng, Taman Kerjasama, Taman Kurnia, Taman Ilham dan Taman Berlian); kawasan perkampungan tradisi Cina (Yap Tau Sah) dan kawasan perkampungan tradisi Melayu (Kampung Paya dan Padang Tembak). Pekerjaan penduduk di kawasan tersebut merangkumi kakitangan kerajaan dan swasta, kerja kilang, pekerja ladang/estet, kerja sendiri dan peniaga. Kawasan Parlimen Kluang (P152) mempunyai seramai 71,233 pengundi yang mewakili 37.9 peratus Melayu, 52.4 peratus Cina, 9.0 peratus India dan selebihnya kaum-kaum lain. Ia mempunyai dua DUN iaitu (N.28) Mengkibol (25.50 peratus Melayu, 61.40 peratus Cina dan 12.98 peratus India) dan (N.29) Mahkota (50.01 peratus Melayu, 43.48 peratus Cina dan 5.04 peratus India). Pada pilihan raya umum 2008, kawasan ini dimenangi oleh calon YB Dr Hou Kok Chung dari BN dengan memperolehi 27,970 undi mengalahkan calon DAP (Ng Lam Hua) dengan majoriti 3,781 undi dan peratusan keluar mengundi ialah 76.6 peratus.

Kajian lepas

Kajian oleh Aikens (1996) mendapati penggunaan internet atau e-demokrasi dalam pilihan raya Minnesota dapat menghasilkan seorang ahli politik yang terbuka dan bertimbang rasa dalam membincangkan isu-isu dalam kempen pilihan raya. Pengundi lebih berminat untuk mendapatkan berita daripada laman internet World Wide Web (www) dalam pilihan raya Amerika Syarikat 1996 bagi membuat keputusan untuk memilih calon dan parti yang bertanding (D'Alessio, 1997). Dalam pilihan raya Amerika Syarikat 1996, parti politik lebih aktif menggerakkan kempen mereka dengan menggunakan internet untuk menghubungi pengundi bagi menyokong mereka (Bimber, 1998). Penggunaan media alternatif iaitu internet lebih berpengaruh berbanding media tradisional seperti akhbar dan televisyen dalam penyebaran maklumat politik dan pemaparan imej calon yang bertanding dalam pilihan raya Presiden Amerika Syarikat iaitu antara Bill Clinton dengan Bob Dole (Johnson et al., 1999). Komunikasi politik melalui penggunaan internet masih dominan dalam kempen pemilihan Presiden Amerika Syarikat 2000 (Lewicki & Ziaukas, 2000). Penggunaan internet dalam kempen pilihan raya di Finland adalah tertinggi di dunia dan popular dalam kalangan calon wanita dan muda (Carlson & Djupsund, 2001). Daripada 487 berita yang tersiar dalam laman web kempen pilihan raya Presiden antara George W. Bush dan Al Gore, 75 peratus daripada berita tersebut mengandungi serangan peribadi ke atas lawan masing-masing (Wicks & Souley, 2003).

Kerajaan Rusia menggalakkan penggunaan internet dalam kempen pilihan raya di negara tersebut namun dapatan kajian menunjukkan semakin luas ruang diberi untuk mengemukakan pendapat dalam internet semakin terbatas kawalan oleh pihak berkuasa seterusnya menggalakkan aktiviti propaganda dan keganasan di negara tersebut (Alexander, 2004). Penggunaan internet terutamanya melalui laman interaktif dan penceritaan untuk memperolehi maklumat mengenai calon dan isu yang dibangkitkan merupakan faktor yang dominan dalam mempengaruhi komunikasi politik pengundi dalam kempen pilihan raya Presiden Amerika Syarikat 2000 (Farnsworth & Owen, 2004). Budaya politik memainkan peranan penting menghadkan kesan penggunaan media baru/internet terhadap amalan politik. Keputusan menunjukkan perbezaan ketara dalam penggunaan internet dalam kempen-kempen dalam mendapatkan maklum balas dan perbincangan politik semasa dan mewujudkan profil politik negara (Kluver, 2004; Campbell, 2009). Pengundi menentang pengundian melalui internet kerana ketelusannya diragui dan boleh mengubah komposisi sosiodemografi dan ideologi pengundi (Kenski, 2005; Kim & Johnson, 2009). Calon yang menggunakan e-mail dalam kempen mereka adalah lebih berkesan dalam mempengaruhi pengundi untuk menyokong mereka kerana calon dapat menghantar maklumat secara langsung dan terkini (Williams & Trammell, 2005; Coutinho & Safatle, 2009; Wang, 2010; Wallsten, 2011; Wicks et al., 2011).

Parti politik, calon dan agensi kerajaan menyediakan pelbagai peluang untuk memperolehi maklumat oleh rakyat awam seterusnya menyediakan ruang berpolitik yang lebih luas berbanding 10 tahun lalu. Maklumat dalam talian dan penglibatan rakyat dalam teknologi komunikasi maklumat mempunyai 2 dimensi iaitu komunikasi awam dan komunikasi politik (ekonomi politik) yang mempengaruhi produksi web dan teknopolitik seterusnya menghasilkan "third media age" (Lusoli & Ward, 2005). Penyokong Parti Perubahan Demokratik Ukraine menggunakan pakar internet untuk merekrut sukarelawan, menambahkan dana, menguruskan kempen, menjawab hujah parti lawan dan meraih simpati pengundi walaupun akses kepada media massa disekat oleh parti pemerintah dalam pilihan raya umum Ukraine 2004 (Kyj, 2006). Hubungan antara akses internet dengan pendirian politik, tahap pengetahuan dan penyertaan politik adalah tinggi seterusnya mempengaruhi sosiodemografi, kekuatan partisan, kepentingan politik dan pengenalan sokongan dalam pilihan raya Amerika Syarikat 2000 (Kenski, & Stroud, 2006). Kajian terhadap 300 blog dan 1,300 mesej yang dihantar melalui blog dalam pilihan raya di United Kingdom 2005 menunjukkan mereka secara terang-terangan memberi respons secara partisan namun ia didapati tidak mempengaruhi agenda baru atau manifesto dalam kempen (Stanyer, 2006).

Kajian hubungan antara penggunaan internet dan penyertaan politik dalam kalangan orang muda di Australia pula menunjukkan bahawa terdapat 'jurang digital' di kalangan 18-34 tahun Australia mengikut ciri demografi, tahap pendidikan, tahap pendapatan dan kelas pekerjaan (Vromen, 2007). Calon yang bertanding dalam pilihan raya yang muda dan berpendidikan tinggi lebih berkecenderungan menggunakan internet dalam siri kempen mereka (Herrnson et al., 2007; Garcia-Castañon, et al., 2011). Kekuatan parti politik dan calon ditentukan strategi komunikasi dalam talian yang bersepadu seterusnya dapat merekrut ahli baru, menjana sumber kewangan dan menghasilkan sukarelawan parti (Jackson, 2007; Marcella et al., 2008; Lappas et al., 2008; Vaccari, 2010; Larsson, 2011). Pengguna akhbar dalam talian (politik) mempunyai tahap pengetahuan yang bersepadu dan lebih tinggi berbanding pengguna akhbar bercetak dan televisyen (Dalrymple & Scheufele, 2007; Singer, 2009). Teknologi maklumat dan ICT mempengaruhi perubahan politik dengan memperluaskan lagi penyertaan politik melalui penyertaan sivik, perolehan dana kempen parti politik dan e-mobilisasi (Hara & Youngmin, 2007; Hooghe & Vissers, 2009; Tedesco, 2011).

Media termasuk internet memberikan ruang baru dalam demokrasi bukan sahaja untuk mencapai maklumat tetapi memberikan ruang interaksi dalam komunikasi politik (Schulz, 2004; Schulz et al., 2005; Papacharissi, 2004). Tidak dapat dinafikan untuk proses demokrasi berjaya, ia memerlukan maklumat bagi membolehkan warga sesebuah negara membuat keputusan dengan bijak. Ini disebabkan dengan persaingan dan penswastan media, banyak berita politik lebih menekankan negativisme disebabkan penekanan berlebihan kepada isu-isu konflik dan skandal (Kepplinger, 2002). Dengan itu akses kepada maklumat yang sahih dan berkualiti daripada pelbagai media bagi setiap warganegara adalah penting. Kemunculan teknologi baru dikatakan boleh memberi ruang di mana individu bebas menyuarakan pendapat mereka kerana ruang siber tidak dikawal oleh manamana kuasa yang berdaulat. Menurut Sassi (2000), internet seperti juga media lain di mana peranannya dalam demokrasi akan ditentukan oleh orientasinya sama ada sebagai entiti awam atau swasta. Namun begitu Keane (2000) berpendapat internet berpotensi membentuk ruang awam mikro di mana ia boleh meningkatkan jaringan di peringkat global atau regional. Begitu juga Hayes (2008) dan Abbe et. al (2003) yang berpendapat bahawa media boleh membantu calon pilihan raya menetengahkan isu-isu tertentu untuk dijadikan agenda perbincangan dalam kempen pilihan raya dan jika pengundi bersetuju dengan isu tersebut ia akan mempengaruhi tingkah laku pengundiannya. Teknologi komunikasi hanyalah sebagai wadah penyaluran maklumat. Teknologi komunikasi semata-mata tidak akan membawa apa-apa perubahan dalam proses demokrasi.

Dewasa ini ramai yang beranggapan bahawa perkembangan ICT akan mengubah pola dan proses demokrasi di kebanyakan negara, dan ada kemungkinan juga boleh menjatuhkan kerajaan sedia ada. Pendapat mengenai *medium is the message* (McLuhan, 2005) dan *technological determinism* (Jenkins & Thorburn, 2003) telah kerap kali dicabar. Sebaliknya kesan teknologi media baharu adalah secara evolusi bukan revolutionari. Media baharu setidak-tidaknya akan membuka lebih ruang kepada pandangan yang bertentangan sama ada pandangan sedia ada dengan pandangan baharu; dan pandangan yang ingin perubahan dengan pandangan yang ingin kekal dengan keadaan sedia ada.

Kajian tentang ICT dan pilihan raya di Malaysia oleh Muhamad Nadzri Mohamed Noor dan Suhaimie Saahar@Saabar (2009) mendapati, daripada 193 blog politik yang dipilih melalui analisis kandungan, 114 blog politik tidak menyokong Kerajaan Persekutuan (BN), hanya 29 blog menyokong Kerajaan. Isu kepemimpinan Perdana Menteri waktu itu Dato' Seri Abdullah Ahmad Badawi merupakan perkara paling dominan dibincangkan dan kebanyakan blogger terutamanya lelaki menggunakan nama samaran ketika berblog. Zaherawati Zakaria (2009) mendapati golongan muda lebih yakin dengan sumber dan ketelusan blog-blog ini berbanding media cetak yang jelas lebih menumpukan kepada satu pihak sahaja. Namun, realiti daripada penggunaan 3M (media, money & machinery) ia amat berkait rapat dengan tahap demokrasi yang diamalkan oleh sesebuah negara yang melaksanakan pilihan raya. Seharusnya pilihan raya yang bersih menekankan keadilan dan kesaksamaan kepada semua pihak dalam konteks kebebasan berkempen dan bersuara.

Mohd Shamsul Daud et. al. (2009) mendapati media cetak yang merupakan kaedah penyebaran maklumat yang diguna pakai secara konvensional sejak awal telah diperhebatkan lagi dengan kemunculan media elektronik seperti televisyen, radio dan komputer. Revolusi perkembangan medium penyebaran maklumat ini pula diperluaskan dengan kepesatan Teknologi Maklumat dan Komunikasi (ICT) yang mencetuskan satu fenomena baru penyebaran maklumat menerusi aplikasi atas talian (online) seperti blog, SMS, MMS dan lain-lain. Kecanggihan medium terbaru ini dilihat begitu berpengaruh dan meluas kerana maklumat dapat disampaikan dengan cepat, efektif dan efisien. Maka dengan itu, pergantungan masyarakat terhadap kaedah baru ini berjaya mempengaruhi persepsi mereka tentang sesuatu perkara dan akhirnya akan memberi impak terhadap keputusan tentang calon dan parti yang mereka inginkan. Gabungan medium penyaluran maklumat yang sangat unik dan bersifat global ini telah terbukti mempengaruhi persepsi dan tindakan rakyat sehingga Malaysia menyaksikan reformasi politik yang begitu ketara setelah keputusan Pilihan raya Umum Malaysia Ke-12 diumumkan.

Nur Azween Zakaria dan Nidzam Sulaiman (2009) mendapati media alternatif mempunyai impak yang signifikan ke arah perubahan trend pengundian masyarakat Malaysia. Pada masa yang sama, politik baru yang lebih banyak menumpukan isu korupsi, penyelewengan dan salah guna kuasa menjadi isu utama laungan media ini. Rakyat tidak lagi terpengaruh dengan politik lama seperti isu etnik, bahasa, agama dan daerah. Perubahan trend ini memberi petanda bahawa media alternatif wujud sebagai medium penting dalam penyampaian isu politik baru seterusnya memberi impak terhadap trend pengundian di negara ini. Kajian oleh Samsudin A. Rahim (2010) melalui analisis regresi berganda menunjukkan kepercayaan kepada maklumat internet dan daripada kawan-kawan serta isu-isu yang dibangkitkan dalam kempen pilihan raya menyumbang secara positif terhadap keputusan PRU-12 yang memihak kepada gabungan parti pembangkang. Komunikasi politik melalui internet telah mentransformasikan wacana politik, penyertaan politik dan kaedah kempen pilihan raya sesebuah negara seterusnya mewujudkan suasana berpendapat yang bebas dan demokratik (Jankowski & van Selm, 2008; Hara, 2008; Karlsen, 2010; Balabanić & Mustapić, 2010; Hall & Sinclair, 2011; Liu, 2012).

Hasil kajian dan perbincangan

Kaedah perolehan informasi politik

Analisis data berkenaan sumber maklumat politik pengundi mendapati bahawa majoriti responden iaitu 76.8 peratus (Kluang) dan 79.9 peratus (Muar) memperoleh sumber maklumat politik melalui rangkaian siaran televisyen (TV) manakala 60.8 peratus (Kluang) dan 70.8 peratus (Muar) responden memperoleh info melalui akhbar harian perdana seperti surat khabar, majalah dan tabloid. Kebanyakan responden yang ditemui memperihalkan bahawa maklumat berkenaan politik sering diakses dan didengar melalui siaran TV dan radio, serta selebihnya melalui pembacaan surat khabar seperti Berita Harian, Utusan Malaysia, New Straits Times, Nanyang Siang Pau, The Star dan Harakah. Dalam pada itu, responden turut memperoleh maklumat semasa tentang politik melalui ceramah yang dianjurkan oleh parti-parti politik dan perbualan seharian di premis-premis perniagaan, balai raya awam dan rumah ibadat (Rujuk Jadual 1).

Jadual 1 menunjukkan bahawa media massa memainkan peranan penting dalam penyampaian maklumat politik responden. Namun media baru/alternatif melalui akses internet dilihat semakin popular dalam kalangan pengundi muda dan yang tinggal di kawasan bandar (54.0 peratus di Muar dan 33.7 peratus di Kluang). Media massa dan media baru dilihat mempunyai perbezaan yang ketara dalam konteks menggalakkan proses demokrasi yang sebenarnya. Media massa yang sepatutnya beroperasi sebagai medium untuk masyarakat sebaliknya gagal menjalankan tanggungjawabnya sebagai penyampai maklumat yang telus dan tidak berat sebelah lantaran pelbagai faktor. Dalam kepincangan tersebutlah, munculnya media baru (internet dan blog) sebagai wadah baru kepada masyarakat untuk memanfaatkannya sebagai alat demokrasi yang ideal.

Jadual 1. Sumber maklumat politik

Sumber Maklumat Politik	Kluang	Muar
Televisyen	76.8	79.9
Akhbar harian perdana	70.8	60.8
Internet	54.0	33.7
Radio	53.1	59.3
Ahli keluarga	31.5	32.2
Ceramah	27.8	32.2
Jiran/rakan sekerja	26.7	24.2
Akhbar harian politik	14.9	17.2
Pemimpin politik tempatan	13.8	15.0
Majalah/akhbar luar negara	13.2	8.2
Guru/pensyarah	11.4	8.2

Akses dan penggunaan internet

Internet bertindak sebagai wadah untuk menggerakkan ketelusan, keterbukaan dan juga sebagai tapak menjana pelbagai jenis pandangan yang melebarkan spektrum ruang publik dan mengizinkan penghasilan budaya demokrasi. Dalam konteks Malaysia, penggunaan media ini masih dianggap baru, muncul sekitar akhir tahun 1990-an. Peranan media alternatif ini secara meluas dan signifikan serta ketara dilihat dalam kempen pilihan raya umum 2008. Akses terhadap perkhidmatan *dial-up* yang menjangkau 11.76 juta memberi petanda betapa pesatnya peningkatan demokrasi digital di Malaysia. Pendekatan berkempen menerusi dunia digital atau perang siber telah menyemarakkan lagi kempen Pilihan Raya Umum Ke-12 (2008) dengan mencatatkan peningkatan pengunjung laman web yang mendadak sepanjang tempoh seminggu selepas penamaan calon.

Berkempen menerusi alam siber khususnya laman web, blog politik, khidmat pesanan ringkas (SMS), emel dan persidangan video menjadi kaedah baru yang menghangatkan suasana berkempen sama ada membabitkan parti atau calon yang bertanding bagi tempoh kempen hinggalah hari pembuangan undi. Antara laman web terbabit ialah Barisan Nasional (BN) iaitu www.bn2008.gov.my yang mencatatkan peningkatan semasa 40,000 pengunjung sepanjang minggu pertama kempen bermula berbanding 6,000 pengunjung ketika dirasmikan pada 25 Februari 2008. Laman web parti pembangkang seperti DAP juga mencatatkan kadar peningkatan melebihi sekali ganda berjumlah 133,929 pengunjung sehingga penghujung Februari 2008 berbanding 64,997 pengunjung sebelum bermula pilihan raya. Bagi Parti Keadilan Rakyat (PKR), laman webnya mencatatkan peningkatan 11,000 pengunjung bagi tempoh yang sama berbanding 2,000 pengunjung pada hari penamaan calon. Sementara laman web akhbar Bahasa Melayu tempatan seperti Berita Harian dan Harian Metro turut mendapat sambutan menggalakkan sepanjang musim pilihan raya umum 2008. Menerusi www.bharian.com.my, laman web Berita Harian mencatatkan peningkatan ketara mencecah 138,000 pengunjung semalam berbanding purata 74,000 pengunjung sebelum musim pilihan raya. Laman web pilihan raya Harian Metro (praya.hmetro.com.my) juga mencatatkan pertumbuhan sehingga 6,000 pengunjung bagi tempoh yang sama berbanding 1,664 selepas tempoh sembilan hari sejak dilancarkan.

Dari segi akses, Jadual 2 menunjukkan responden lelaki lebih dominan menggunakan internet untuk mengakses maklumat politik. Responden lelaki lebih berminat untuk mengetahui isu-isu semasa terutamanya politik semasa kerana mereka lebih matang dalam menilai dan membuat keputusan politik berbanding perempuan. Ini juga kerana sifat lelaki yang berkepimpinan dan lebih berkuasa dalam menentukan keputusan. Dari sudut etnik pula, kaum Cina mengatasi kaum Melayu dan India dalam menggunakan internet kerana mereka lebih kritikal dalam mencari maklumat, lebih rasional dan berani menilai sesuatu isu tanpa dipengaruhi media tradisional/perdana seperti akhbar dan televisyen.

Jadual 2. Penggunaan internet mengikut jantina dan kaum

Jantina		Kaum		
Lelaki	Perempuan	Melayu	Cina	India
51.8%	48.2 %	37.4%	55.0%	6.9%

Jadual 3. Penggunaan internet mengikut tahap pendidikan dan jenis pekerjaan

Universiti	Tahap Pendidikan			Jenis Pekerjaan			belajar
	Sekolah menengah	Sekolah rendah	Tidak bersekolah	Kakitangan kerajaan	Kakitangan swasta	sendiri	
69.1%	25.2%	3.6%	2.1%	10.3%	46.7%	24.5%	54.2%

Jadual 3 pula memaparkan responden yang mempunyai tahap pendidikan di peringkat universiti lebih dominan (69.1 peratus) melayari internet untuk mengakses maklumat politik semasa berbanding yang lain kerana mereka lebih berkemahiran dalam penggunaan internet serta mempunyai pengalaman dalam mencari maklumat melalui enjin carian maya tersebut ketika melakukan tugas/esei di universiti. Mereka juga lebih berfikiran kritikal terhadap sesuatu perkara, sesuai dengan budaya diskusi/perbincangan ketika waktu kuliah dan kelas tutorial. Dari sudut jenis pekerjaan pula, responden yang masih belajar dan kakitangan swasta mendahului yang lain kerana budaya mencari maklumat yang terkini dan tepat menuntut mereka untuk membiasakan diri mengakses internet untuk menyiapkan tugas.

Seterusnya Jadual 4 jelas menunjukkan majoriti responden yang menggunakan internet sebagai sumber maklumat politik utama mereka menyatakan sokongan kepada parti pembangkang/Pakatan Rakyat. Pendemokrasian dan keterbukaan internet sebagai medium penyampaian maklumat membolehkan media alternatif tersebut menjadi pilihan utama responden untuk mengakses seterusnya menilai setiap isu yang dibangkitkan baik di peringkat tempatan mahupun di peringkat nasional. Mereka lebih selesa menggunakan internet berbanding media tradisional/perdana seperti akhbar harian dan media elektronik (televisyen) yang dilihat memaparkan maklumat/berita yang berat sebelah dan memihak kepada pihak tertentu sahaja. Hasilnya, mereka bersikap terbuka, dikukuhkan lagi dengan mindset yang kritikal yang akhirnya mendorong mereka untuk menyokong parti pembangkang/Pakatan Rakyat.

Jadual 4. Penggunaan internet dan parti politik yang disokong di Kluang dan Muar

Parti/Kawasan Parlimen	Kluang	Muar
BN	48.7	43.9
Pakatan Rakyat	56.3	56.1

Dari satu segi, media massa dilihat lebih cenderung bersifat komersial berbanding tanggungjawab sosial. Lantaran itu, media massa lebih menumpukan kepada berita yang sensasi dan hiburan yang boleh dijual. Media massa juga sering mereka-reka dan menokok-tambah cerita dengan membelakangkan adab dan tata susila masyarakat demi untuk memenangi hati pembaca/penonton. Di Malaysia, media arus perdana dikuasai oleh pihak kerajaan. Oleh itu, media tersebut dilihat tidak lagi berperanan secara bebas dan adil serta sanggup membelakangkan falsafah berkhidmat secara saksama untuk semua demi kepentingan sendiri dan pihak kerajaan. Tanpa mempedulikan kesahihan fakta, berita tentang kerajaan sentiasa dipaparkan secara positif. Sebaliknya, apa saja dilakukan oleh pembangkang sekalipun betul tetap dikatakan salah. Keadaan ini dengan jelas adalah bertentangan dengan konsep media harus beroperasi dalam iklim demokrasi dan menafikan hak masyarakat untuk disajikan dengan laporan/berita yang betul dan tepat.

Di sebalik kegagalan media massa beroperasi di bawah iklim demokrasi terus hangat diperkatakan, media baru muncul sebagai medium yang paling sesuai untuk memupuk dan memperluaskan proses demokrasi. Media baru atau secara spesifiknya internet memberikan pengguna peluang untuk memberikan atau berkongsi idea dan pandangan tentang sesuatu isu yang berlaku. Selain itu juga, pengguna boleh meluahkan ketidakpuashatian atau mengkritik sesuatu perkara yang tidak dipersetujui secara bebas dengan pengguna-pengguna lain. Terdapat pelbagai medium di dalam internet yang membolehkan masyarakat menggunakan kemudahan internet secara maksimum dalam proses demokrasi. Contohnya; internet membolehkan kita mencipta weblog peribadi, terlibat dalam forum, 'video conferencing', kemudahan 'Internet Relay Chat', 'newsgroup', dan email (Gomez, 2002). Melalui medium-medium tersebut, ia membuka jalan kepada masyarakat untuk terlibat secara aktif dalam perbincangan politik.

Media baru juga berperanan dalam proses demokrasi kerana ia berfungsi memudahkan masyarakat untuk mengakses pelbagai informasi dan data tanpa sekatan. Menerusi internet, masyarakat dapat mengetahui pelbagai maklumat yang berbeza dengan media tradisional dari segi skop liputan, fokus, ketelusan, motif, penyampaian dan kedalaman. Malah, menerusi internet juga, masyarakat boleh mendapatkan apa saja maklumat yang diinginkan tanpa sekatan. Selain itu, media baru adalah medium yang paling berpotensi dalam memupuk proses demokrasi kerana elemen kepantasan yang ada padanya. Sebagaimana yang diketahui, internet adalah jaringan komunikasi maya yang menyalurkan pelbagai maklumat dengan pantas. Oleh itu, tidak menghairankan apabila internet sentiasa mendahului media tradisional dalam memaparkan sesuatu isu. Selain itu, internet yang bebas dari penguasaan sesiapa dimanfaatkan untuk menyebarkan maklumat yang tepat tentang isu yang berlaku. Dalam konteks politik, pemaparan maklumat yang tepat tanpa 'bias' kepada mana-mana parti politik adalah elemen demokrasi yang penting untuk dicapai.

Pada umumnya media baru adalah medium yang lebih baik untuk proses demokrasi berbanding media massa tradisional. Namun begitu, media massa tidak seharusnya dipersalahkan secara total kerana penguatkuasaan undang-undang juga menjadi penyebab utama kegagalan mereka dalam proses demokrasi. Dalam masa yang sama, kebebasan menggunakan internet pula boleh menjadi ancaman kerana ia terdedah kepada penyalahgunaan untuk kepentingan peribadi dan pihak tertentu. Oleh itu, masyarakat perlulah memanfaatkan media baru sebaik-baiknya untuk tujuan yang betul.

Penggunaan ICT dalam pilihan raya akan memainkan peranan penting dalam menentukan kejayaan sesebuah parti dalam pilihan raya umum Malaysia ke-12. Statistik menunjukkan bahawa 73 peratus bakal pengundi di Malaysia mempunyai akses kepada maklumat dalam talian. Akses maklumat dalam talian (online) itu termasuklah melalui pemilikan telefon bimbit dan juga akses kepada internet. Melalui telefon bimbit, bakal pengundi akan disogokkan oleh panggilan, SMS serta MMS yang berbau politik dan kempen pilihan raya. SMS atau MMS mungkin akan diterima oleh pengguna telefon bimbit melalui nombor-nombor telefon biasa ataupun dari nombor-nombor premium lima digit. Dalam keadaan tertentu, SMS atau MMS mungkin dihantar melalui server di dalam dan luar negara. Pilihan raya umum Malaysia ke-11 pada tahun 2004 menyaksikan kehebatan kesan SMS digunakan untuk kemudahan berkempen (Tan Lee Ooi, 2010). Statistik dari sumber pembekal perkhidmatan telekomunikasi menunjukkan bahawa lebih 200 juta SMS telah dihantar sepanjang tempoh berkempen. Pada peringkat pra-pilihan raya di mana bakal-bakal calon melobi untuk mendapatkan kerusi untuk bertanding, SMS telah digunakan untuk menjatuh atau menaikkan seseorang calon sesama parti. Apabila calon-calon telah diumumkan, SMS telah digunakan untuk berkempen mengatasi calon-calon dari parti lawan. Keadaan ini telah menyebabkan pihak berkuasa telah mengeluarkan amaran tentang penggunaan SMS fitnah dan maklumat palsu dalam tempoh berkempen. Walaupun nombor-nombor telefon tertentu telah disekat daripada menghantar SMS, keadaannya sudah tidak terkawal lagi apabila pihak-pihak yang berkempen telah menggunakan SMS gateway dari server-server yang berada di luar negara.

Calon-calon yang bertanding serta para pengurus kempen mereka telah menggunakan sepenuhnya kemudahan telekomunikasi bagi memastikan kemenangan berpihak kepada mereka. Kemudahan ini juga telah digunakan untuk menggerakkan jentera pilihan raya di bawah kelolaan mereka. Ini telah

menghasilkan tindak balas yang cepat serta tepat. Sebarang perubahan strategi telah dapat dihebahkan dalam masa yang sangat singkat dan amat berkesan. Apabila keputusan pilihan raya diumumkan, jelas terbukti bahawa penggunaan sistem telekomunikasi terutamanya SMS sangat memberi kesan. Calon-calon yang sebelumnya tidak dijangka akan bertanding telah mendapat keputusan yang cemerlang, sementara calon-calon yang terlalu yakin akan menang lalu mengabaikan penggunaan teknologi telah merosot pencapaian mereka malah ada yang langsung kalah.

Merujuk kepada penggunaan teknologi dalam pilihan raya umum ke-8 pada tahun 2004, calon-calon yang dapat menguasai sistem teknologi telekomunikasi telah berjaya dengan cemerlang. Pada pilihan raya ke-9 pula menyaksikan calon-calon yang dapat menguasai internet dan telekomunikasi berjaya dengan cemerlang. Dengan kecanggihan alat telekomunikasi dan kelajuan capaian internet pada masa kini, calon-calon serta pengurus kempen akan berdepan dengan cabaran untuk menguasai kedua-dua saluran tersebut. Dengan maklumat yang terkini serta lengkap, bakal-bakal pengundi telah mengenyahkan maklumat yang diperolehi daripada media cetak dan juga media elektronik yang dimiliki oleh syarikat atau individu yang rapat dengan pemerintah. Akhbar, radio serta TV tidak lagi menjadi rujukan utama sepanjang tempoh berkempen. Orang ramai lebih tertumpu kepada internet dan sumber telekomunikasi seperti SMS dan MMS.

Parti-parti yang bertanding dalam pilihan raya era kini perlu menyediakan prasarana kempen mereka dalam internet dan saluran-saluran telekomunikasi seperti SMS dan MMS. Calon-calon yang bertanding harus memiliki perkhidmatan capaian internet tanpa wayar (wireless internet) mereka sendiri di kawasan yang mereka akan bertanding. Mereka juga tidak lagi boleh mengharapkan kempen melalui laman-laman web yang disediakan oleh pihak parti. Mereka sendiri harus membina laman web atau blog mereka bagi menyalurkan maklumat serta berkempen mengenai isu-isu tempatan. Melalui laman web itu juga mereka boleh mewujudkan saluran webTV atau radio online mereka sendiri bagi mengemukakan manifesto serta rancangan-rancangan yang akan mereka lakukan jika mereka dipilih.

Pilihan raya umum akan datang tidak boleh lagi dilihat sebagai satu pilihan raya yang pasif di mana bakal pengundi hanya menerima maklumat dari satu sumber. Masyarakat mempunyai banyak pilihan dan berhak menyatakan pendapat mereka secara aktif. Mereka boleh melayari internet bagi mendapatkan serta menyalurkan maklumat secara aktif. Sudah tentunya laman web, portal, forum, blog dan saluran TV online akan menjadi pilihan mereka. Bukan saja golongan muda yang terdedah dengan maklumat tersebut, malah golongan dewasa yang tinggal di kampung sudah bijak menggunakan internet dan saluran telekomunikasi SMS dan MMS. Dengan kemudahan teknologi yang ada sekarang ini kita akan melihat bahawa pilihan raya umum Malaysia kali ke-13 dijangka berdepan dengan penggunaan teknologi yang canggih yang melonjak tinggi bagi tujuan melobi dan berkempen. Calon-calon atau parti yang mengabaikan platform ini akan menerima padahnya apabila keputusan pilihan raya diumumkan nanti.

Kesimpulan

Kesimpulannya, teknologi komunikasi terutamanya internet sememangnya memberikan peluang yang luas kepada masyarakat untuk melibatkan diri dalam perbincangan dan perdebatan tentang hal ehwal politik semasa di sesebuah negara. Ini terbukti di negeri Johor di mana pengundi menjadi lebih bermaklumat dan matang kerana memanfaatkan kemudahan internet. Kajian ini mendapati terdapat hubungan yang rapat antara akses dan penggunaan internet dengan keputusan pengundi terhadap parti yang dipilih. Keputusan Pilihan Raya Umum ke-12 menunjukkan hakikat tersebut. Secara keseluruhan, internet diumpamakan berfungsi sebagai sfera awam yang memberikan peluang kepada rakyat untuk mengeluarkan pendapat tentang politik. Hal ini cukup baik kerana ia boleh membantu negara mencapai matlamat demokrasi yang unggul, adil, bebas, berperinsip dan telus. Namun begitu, perbincangan politik menerusi internet secara tidak terkawal dan emosional boleh memberikan kesan negatif kepada masyarakat dan negara. Penyibaran fitnah, serangan yang keterlaluan, hasutan perkauman, pendedahan maklumat peribadi, data strategik syarikat atau kerajaan yang bersifat sulit kepada awam yang tiada

unsur penyelewengan, boleh menimbulkan kacau-bilau, malah boleh mencetuskan permusuhan dan rusuhan. Justeru semua pihak perlu memainkan peranan masing-masing agar akses kepada internet semata-mata digunakan sebagai wadah penyiaran maklumat politik bagi mewujudkan interaksi, wacana, perbincangan dan debat yang segar, rasional, tidak menghasut, menghormati tatasusila dan undang-undang. Jika ini dapat dilakukan, demokrasi dan sistem politik negara akan dapat diperkasakan di samping menghasilkan rakyat yang berminda 'kelas pertama'.

Rujukan

- Abbe O, Goodliffe J, Herrnson P, Peterson K (2003) Agenda setting in congressional elections: The impact of issues and campaigns on voting behavior. *Political Research Quarterly* **56** (4), 419-430.
- Aikens GS (1996) A history of Minnesota Electronic Democracy 1994. *First Monday* **1** (5), 1-15.
- Alexander M (2004) The internet and democratization: The development of Russian internet policy. *Demokratizatsiya* **12** (4), 607-627.
- Balabanić I, Mustapić M (2010) Political communication on internet in Croatia 2009. Analysis of web portals of election candidates for mayors: Zagreb, Split, Rijeka and Osijek [Politička komunikacija internetom u hrvatskoj 2009. Analiza web portala izbornih kandidata za gradonačelnika: Zagreba, splita, rijeke i osijeka]. *Informatologia* **43** (4), 307-316.
- Bimber B (1998) The internet and political mobilization: Research note on the 1996 election season. *Social Science Computer Review* **16** (4), 391-401.
- Campbell V (2009) Blogs in American politics: From Lott to Lieberman. *Aslib Proceedings: New Information Perspectives* **61** (2), 139-154.
- Carlson T, Djupsund G (2001) Old wine in new bottles? The 1999 finnish election campaign on the internet. *Harvard International Journal of Press/Politics* **6** (1), 68-77.
- Coutinho M, Safatle V (2009) Internet and municipal elections in 2008: Use of electronic community sites in São Paulo [A internet e as eleições municipais em 2008 o uso dos sítios eletrônicos de comunidades na eleição Paulistana]. *Revista de Sociologia e Política* **17** (34), 115-128.
- D'Alessio D (1997) Use of the World Wide Web in the 1996 US Election. *Electoral Studies* **16** (4), 489-500.
- Dalrymple KE, Scheufele DA (2007) Finally informing the electorate? How the internet got people thinking about presidential politics in 2004. *Harvard International Journal of Press/Politics* **12** (3), 96-111.
- Farnsworth SJ, Owen D (2004) Internet use and the 2000 presidential election. *Electoral Studies* **23** (3), 415-429.
- Garcia-Castañon M, Rank AD, Barreto MA (2011) Plugged in or tuned out? Youth, race, and internet usage in the 2008 election. *Journal of Political Marketing* **10** (1-2), 115-138.
- Gomez J (2002) *Internet politics*. Think Centre, Singapore.
- Hall TE, Sinclair B (2011) The American internet voter. *Journal of Political Marketing* **10** (1-2), 58-79.
- Hara N, Youngmin J (2007) Internet politics: A comparative analysis of U.S. and South Korea presidential campaigns. *First Monday* **12** (9), 1-3.
- Hara N (2008) Internet use for political mobilization: Voices of participants. *First Monday* **13** (7), 7-10.
- Hayes D (2008) Does the messenger matter: Candidate-media agenda convergence and its effect on voter issue salience. *Political Research Quarterly* **16** (1), 134-146.
- Herrnson PS, Stokes-Brown AK, Hindman M (2007) Campaign politics and the digital divide constituency characteristics, strategic considerations, and candidate internet use in state legislative elections. *Political Research Quarterly* **60** (1), 31-42.
- Hooghe M, Vissers S (2009) Reaching out or reaching in? The use of party websites during the 2006 electoral campaign in Belgium. *Information Communication and Society* **12** (5), 691-714.

- Jackson N (2007) Political parties, the internet and the 2005 general election: Third time lucky? *Internet Research* 17 (3), 249-271.
- Jankowski NW, van Selm M (2008) Internet-based political communication research: Illustrations, challenges & innovations. *Javnost* 15 (2), 5-16.
- Jenkins H, Thorburn D (2003) *Democracy and new media*. The MIT Press, Cambridge.
- Johnson TJ, Braima MAM, Sothirajah J (1999) Doing the traditional media sidestep: Comparing the effects of the internet and other nontraditional media with traditional media in the 1996 presidential campaign. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 76 (1), 99-123.
- Karlsen R (2010) Online and undecided: Voters and the internet in the contemporary Norwegian election campaign. *Scandinavian Political Studies* 33 (1), 28-50.
- Keane J (2000) Structural transformations of the public sphere. In: Hacker K, van Dijk J (eds) *Digital democracy: Issues of theory and practice*. Sage Publications. Thousand Oaks.
- Kenski K (2005) To I-vote or not to I-vote? Opinions about internet voting from Arizona voters. *Social Science Computer Review* 23 (3), 293-303.
- Kenski K, Stroud NJ (2006) Connections between Internet use and political efficacy, knowledge, and participation. *Journal of Broadcasting and Electronic Media* 50 (2), 173-192.
- Kepplinger H (2002) Mediatization of politics: Theory and data. *Journal of Communication* 52 (4), 972-986.
- Kim D, Johnson TJ (2009) A shift in media credibility: Comparing internet and traditional news sources in South Korea. *International Communication Gazette* 71 (4), 283-302.
- Kluver R (2004) Political culture and information technology in the 2001 Singapore general election. *Political Communication* 21 (4), 435-458.
- Kyj MJ (2006) Internet use in Ukraine's Orange Revolution. *Business Horizons* 49 (1), 71-80.
- Lappas G, Chatzopoulos S, Yannas P (2008) Parliamentary candidates running on the web for the 2004 Greek national elections. *Journal of Political Marketing* 7 (3-4), 256-277.
- Larsson AO (2011) "Extended infomercials" or "Politics 2.0"? A study of Swedish political party web sites before, during and after the 2010 election. *First Monday* 16 (4), 1-11.
- Lewicki D, Ziaukas T (2000) The digital tea leaves of election 2000: The internet and the future of presidential politics. *First Monday* 5 (12), 1-12.
- Liu F (2012) Politically indifferent nationalists? Chinese youth negotiating political identity in the internet age. *European Journal of Cultural Studies* 15 (1), 53-69.
- Lusoli W, Ward J (2005) "Politics makes strange bedfellows" the internet and the 2004 European parliament election in Britain. *Harvard International Journal of Press/Politics* 10 (4), 71-79.
- Marcella R, Baxter G, Cheah S (2008) The use of the internet by political parties and candidates in the 2007 Scottish parliament election. *Libri* 58 (4), 294-305.
- McLuhan M (2005) *The medium is the message*. Gingko Press, Corte Madera.
- Mohd Shamsul Daud, Marlia Idrus, Jasmin Ilyani Ahmad (2009) Pilihan raya umum Malaysia ke-12: Media elektronik sebagai platform penyebaran maklumat. In: Worrnan Hj. Kabul, Shireen Haron, Mat Zin Mat Kib, Abdul Kadir Rosline (eds) *Prosiding seminar politik Malaysia: Landskap politik Malaysia pasca pilihan raya ke-12*. Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA, Sabah.
- Muhamad Nadzri Mohamed Noor, Suhaimi Saahar@Saabar (2009) Blogosphere: Ruang kontra hegemoni? Analisis terhadap blog politik Malaysia terpilih dalam PRU 2008. In: Worrnan Hj. Kabul, Shireen Haron, Mat Zin Mat Kib, Abdul Kadir Rosline (eds) *Prosiding seminar politik Malaysia: Landskap politik Malaysia pasca pilihan raya ke-12*. Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA, Sabah.
- Nur Azween Zakaria, Nidzam Sulaiman (2009) Media alternatif sebagai agen perluasan ruang bersuara: Kajian kes pilihan raya umum ke-12. In: Worrnan Hj. Kabul, Shireen Haron, Mat Zin Mat Kib, Abdul Kadir Rosline (eds) *Prosiding seminar politik Malaysia: Landskap politik Malaysia pasca pilihan raya ke-12*. Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA, Sabah.

- Papacharissi Z (2004) Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online discussion groups. *New Media and Society* 6 (2), 259-283.
- Samsudin A. Rahim (2010) Media, demokrasi dan generasi muda: Analisis keputusan Pilihan Raya Umum ke-12. *Malaysian Journal of Communication* 26 (2), 1-15.
- Sassi S (2000) The controversies of the internet and the revitalization of local political life. In: Hacker K, van Dijk J (eds) *Digital democracy: Issues of theory and practice*. Sage Publications. Thousand Oaks.
- Schulz W (2004) Reconstructing mediatization as an analytical concept. *European Journal of Communication* 19 (1), 87-101.
- Schulz W, Web R, Quiring O (2005) Voters in a changing media environment. *European Journal of Communication* 20 (1), 55-88.
- Singer JB (2009) Role call: 2008 campaign and election coverage on the web sites of leading U.S. newspapers. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 86 (4), 827-843.
- Stanyer J (2006) Online campaign communication and the phenomenon of blogging -An analysis of web logs during the 2005 British general election campaign. *New Information Perspectives* 58 (5), 1-15.
- Stanyer J (2006) Online campaign communication and the phenomenon of blogging: An analysis of web logs during the 2005 British general election campaign. *Aslib Proceedings: New Information Perspectives* 58 (5), 404-415.
- Tan Lee Ooi (2010) *Dinamik ruang siber dalam gerakan reformasi di Malaysia*. Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia, Bangi.
- Tedesco JC (2011) Political information efficacy and internet effects in the 2008 U.S. presidential election. *American Behavioral Scientist* 55 (6), 696-713.
- Vaccari VC (2010) "Technology is a commodity": The internet in the 2008 United States presidential election. *Journal of Information Technology and Politics* 7 (4), 318-339.
- Vromen A (2007) Australian young people's participatory practices and internet use. *Information Communication and Society* 10 (1), 48-68.
- Wallsten K (2011) Many sources, one message: Political blog links to online videos during the 2008 campaign. *Journal of Political Marketing* 10 (1-2), 88-114.
- Wang TL (2010). A comparative study of campaign blogs and web sites the case of Taiwan's 2008 general election. *Online Information Review* 34 (2), 229-249.
- Wicks RH, Souley B (2003) Going negative: Candidate usage of internet web sites during the 2000 presidential campaign. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 80 (1), 128-144.
- Wicks RH, Bradley A, Blackburn G, Fields T (2011) Tracking the blogs: An evaluation of attacks, acclaims, and rebuttals presented on political blogs during the 2008 presidential election. *American Behavioral Scientist* 55 (6), 651-666.
- Williams AP, Trammell KD (2005) Candidate campaign e-mail messages in the presidential election 2004. *American Behavioral Scientist* 49 (4), 560-574.
- Zaherawati Zakaria (2009) Media: Ketelusan dalam pilihan raya Malaysia ke-12. In: Worrnan Hj. Kabul, Shireen Haron, Mat Zin Mat Kib, Abdul Kadir Rosline (eds) *Prosiding seminar politik Malaysia: Landskap politik Malaysia pasca pilihan raya ke-12*. Pusat Penerbitan Universiti (UPENA), Universiti Teknologi MARA, Sabah.